

O'qituvchi: K. Polvonov

FAN: O'zbekiston tarixi

SINF: 9-sinf

MAVZU: XIX asr ikkinchi yarmi-XX asr boshlarida Qoraqalpoqlarning hududiy joylashuvi va ijtimoiy hayoti

TEXNOLOGIK XARITA

MAVZU	9-sinf XIX asr ikkinchi yarmi-XX asr boshlarida Qoraqalpoqlarning hududiy joylashuvi va ijtimoiy hayoti
Maqsad, vazifalar	Maqsad: O'quvchilarga XIX asr ikkinchi yarmi-XX asr boshlarida Qoraqalpoqlarning hududiy joylashuvi va ijtimoiy hayoti to'g'risida bilimlar berish Vazifalar: - o'quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otish, ularda mavzu asosida bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va kengaytirish. - mavzuga oid tarqatilgan materiallarni o'quvchilar tomonidan yakka va guruh holatida o'zlashtirib olishlari hamda suhbat munozara orqali tarqatma materiallardagi matnlar qay darajada o'zlashtirilganligini nazorat qilish, ularni bilimini baholash.
O'quv jarayonining mazmuni	XIX asr ikkinchi yarmi-XX asr boshlarida Qoraqalpoqlarning hududiy joylashuvi va ijtimoiy hayoti to'g'risida bilimlar berish
O'quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi	Uslub: Og'zaki bayon qilish, "Alifbe" o'yini, "Davom ettir" o'yini Shakl: suhbat-munozara, amaliy mashg'ulot, kichik guruhlar va jamoada ishlash. Vosita: Tarqatma materiallar: matnlar, portretlar. Usul: Tayyor yozma materiallar va chizmalar asosida. Nazorat: Og'zaki nazorat, savol-javoblar, kuzatish, o'z-o'zini nazorat qilish. Baholash: Rag'batlantirish, 5 balli tizim asosida baholash.
Kutiladigan natijalar	O'qituvchi: mavzuni qisqa vaqt ichida o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishiga erishadi, o'quvchilar faolligini oshiradi. O'quvchilarda darsga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Bir mashg'ulot jarayonida o'quvchilarni baholaydi. O'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishadi. O'quvchilar tomonidan yozma axborotni mustaqil o'rganish, uni xotirada saqlash, boshqalarga yetkazish, savol beri shva savollarga javob berishga o'rgatadi. O'quvchi: Yangi bilimlarni egallaydi. Yakka holda va guruh bo'lib ishlashni o'rganadi. Nutqi rivojlanadi va eslab qolish qobiliyati kuchayadi, o'z-o'zini nazorat qilishni o'rganadi, qisqa vaqt ichida ko'p ma'lumotga ega bo'ladi va baholay oladi.
Kelgusidagi rejalar (tahlil, o'zgarishlar)	O'qituvchi: Yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va darsda tatbiq etish, takomillashtirish. O'z ustida ishlash, mavzuni hayotiy voqealar bilan bog'lash. Pedagogik mahoratni oshirish. O'quvchi: matn bilan mustaqil ishlashni o'rganadi. O'z fikrini ravon bayon qila oladi. Shu mavzu asosida qo'shimcha materiallar topadi, ularni

	o'rganadi. O'z fikri va guruh fikrini tahlil qilib bir yechimga kelish malakasini hosil qiladi.
--	---

DARSNING BLOK CHIZMASI

	Dars bosqichlari	Vaqt
	Tashkiliy qism	3 minut
	O'tilgan mavzuni takrorlash	12 minut
	Yangi mavzuni guruhlar bilan ishlash	15 minut
	Yangi mavzuni mustahkamlash	10 minut
	Baholash	3 minut
	Uyga vazifa	2 minut

Darsning borishi

I. Tashkiliy qism:

O'quvchilar bilan salomlashish, sinf tozaligiga e'tibor qaratish, o'quvchilarni darsga tayyorlash, davomatni aniqlash, uyga berilgan vazifalarni tekshirish, O'zbekistonda va dunyoda sodir bo'layotgan yangiliklar bilan (topshiriq berilgan o'quvchilar orqali) tanishtirish.

Darsning jihozlanishi va darsga hozirlik ko'rish

- 1.Darslik, mavzuga oid rasmlar
- 2.Dunyo va O'zbekiston xaritasi
- 3.Tarqatma materiallar: (topshiriqlar yozilgan kartochkalar)
4. Sinf xonasini guruhlariga ishlashga tayyorlash (sinf o'quvchilarining soniga qarab 4, 5 guruhga bo'lib, stollarni qo'yib chiqish)

Dars turi: Aralash

Dars jarayonida qo'llaniluvchi metodlar: **“Alifbe”, “Davom ettir” o'yini**

Sinfni guruhlar bilan ishlashga tayyorlash

O'quvchilarni guruhlarda ishlashga tayyorlash uchun dars boshlanishidan avval ularga **“Alifbe”, “Davom ettir” o'yini** haqida tushunchalar beriladi.

II. O'rganilgan mavzuni so'rab baholash

1. Alifbe o'yini

Ushbu mashqni bajarish uchun har bir ishtirokchi uchun A4 formatidagi oq qog'oz varaqlarini tayyorlab qo'yish kerak. Boshlovchi oldindan har bir varaqda Alifbening bitta harfini yozib qo'yadi. Agar sinfda bolalar soni Alifbedagi harflar sonidan ko'proq bo'lsa, bu vaziyatda biron harflar ustida ishtirokchilar juft bo'lib ishlashlari mumkin.

O'tkazish usuli:

- Boshlovchi har bir ishtirokchiga Alifbening biron harfi yozilgan A4 qog'ozini beradi. So'ng topshiriqni tushuntiradi: har bir ishtirokchi o'zining varag'ida berilgan mavzu bo'yicha yozilgan harfdan boshlanadigan fikrlarni aytib beradi.....

Mashqning muhokamasi o'tkaziladi.

III. Yangi dars mazmuni (9-sinf XIX asr ikkinchi yarmi-XX asr boshlarida Qoraqalpoqlarning hududiy joylashuvi va ijtimoiy hayoti):

O'qituvchi yangi mavzuni tushuntiradi

Ma'ruza quyidagi tartibda tushuntiriladi:

- ❖ Qoraqalpoqlar XIX asr o'rtalarida
- ❖ Qoraqalpoqlarda urug'chilik va qabilaviy munosabatlar
- ❖ Urf-odatlar va turmush tarzi

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash uchun

1) Sinov uchun "Davom ettir" o'yini (Mavzu yuzasidan fikr beriladi, uni davom ettirish kerak)

XIX asr boshlarida qoraqalpoqlar - ...

Qoraqalpoqlar... yashaganlar

Sudlarning ikki turi - bu ...

Qoraqalpoqlarning mashg'ulotlari - bu ...

Qoraqalpoqlarda dehqonchilik - bu ...

O'n to'rt urug' - bu ... Beklarbegi - bu ...

Urf-odatlar - bu ...

Urug' biylari - ...

V. Dars yakunlanadi va baholanadi

O'quvchilar tomonidan bajarilgan topshiriqlarni o'qituvchi baholash uchun o'quvchilarning uyga berilgan vazifalarni to'g'ri bajarganligi, darsdagi faol ishtiroki e'tiborga olinib baholanadi.

VI. Uyga vazifa

Yangi mavzuni darslik bo'yicha o'qib, mavzu oxiridagi savollarga javob tayyorlash.

21-§. XIX ASR IKKINCHI YARMI-XX ASR BOSHLARIDA QORAQALPOQLARNING HUDUDIIY JOYLASHUVI VA IJTIMOIIY HAYOTI

Tarixan qoraqalpoqlar Ural, so'ngra Volga bo'ylarida, undan keyin esa Orol atrofi hamda Sirdaryoning quyi havzalari etaklarida yashab kelganlar. Ularning ko'chib yashashlariga ko'proq tashqi omillar sabab bo'ldi. Nihoyat, ular XIX asr boshlarida quyi Amudaryo havzasi, Orolning janub va janubi g'arb tomonlarida muqim hayot tarziga o'ta boshladilar. Qoraqalpoqlar goh qozoqlar, goh turkmanlar hujumlariga uchrab, buning oqibatida Xiva xonligi fiiqaroligiga o'tdilar. Quyi Amudaryoning katta cho'l va suv chiqmagan cho'lga tutash sho'rxok yerlarini ular o'zlarining mashaqqatli mehnati evaziga o'zlashtirdilar. O'troq hayotga o'ta boshlagach, dehqonchilik bilan shug'ullanish qoraqalpoqlar hayotida asosiy o'rinni egallay boshladi. Shunday bo'lsa-da, chorvachilik ham qoraqalpoqlar hayotida yetakchi sohalaridan biri bo'lib qolaverdi. XIX asr o'rtalarida qoraqalpoqlar Xiva xonligi hukmronligi ostida bo'lib, ular Amudaryoning har ikkala qirg'og'ida va Orol dengiziga quyiladigan yerlarda yashagan. Ularning soni o'sha vaqtda taxminan 100 ming nafardan oshmagan. Qoraqalpoqlarga berilgan yerlar xonlik mulki sanalgan, ular bu yerlar uchun soliqlar to'laganlar. Har xil majburiyatlarini bajarganlar. Qoraqalpoqlarda umg'larga bo'lingan, ularda yerdan foydalanish jamoa tariqasida kechar edi. Umg'lar sug'orish kanallari qazilishi uchun mas'ul bo'lishgan. Chorva xususiy mulk bo'lgani bois unga umg' tamg'asi urilar va

jamo'a yaylovlarida boqilar edi. Qoraqalpoqlarning har bir ovul aholisi bitta urug'ga mansub edi. Qoraqalpoqlarni boshqarish qulayroq bo'lishi uchun Muhammad Rahim I «Qoraqalpoq ulusi»ni shakllantirdi, barcha qoraqalpoq jamoalari ana shu ulusga kirgan. Ulusni boshqarish xonning ixtiyorida edi. Umg'lar va qabilalar ancha yirik guruhlariga birlashtirilib, ularni boshqarish uchun xon saroyining oliy amaldorlari - otaliq va beglarbegi tayinlangan. Ayrim viloyatlarni boshqarish uchun tayinlangan hokimlar odatda xonning yaqin qarindoshlari bo'lishgan.

Qoraqalpoqlarning ijtimoiy hayoti XIX asrda qoraqalpoqlar. Qoraqalpoq ruhoniylari, eshonlari va aholining nufuzli kishilari Xiva xonlarining alohida homiyligida bo'lgan. Qozilar ham ruhoniylar nazorati ostida bo'lishgan. Qoraqalpoqlar orasida sudlaming ikki turi - qozilar sudi va biylar sudi mavjud edi. Qoraqalpoqlar XIX asming ikkinchi yarmiga kelib o'troqlashib, dehqonchilik ular hayotida asosiy o'rinni egallay boshladi. Ammo chorvachilik ham yetakchi sohalaridan biri bo'lib qolaverdi. Dehqonchilik ishlari qizg'in vaqtlarida qoraqalpoq oilalari ekinzor yerlaming qulay bir joyiga o'z o'tovlarini qurib mehnat qilganlar. Ana shunday tinch mehnat bilan band bo'lgan paytlarda bosqinchilik bilan boylik orttirishni kasb qilib olgan qaroqchi guruhlar qoraqalpoqlar o'tovlariga to'satdan hujum qilar edi. Bu kutilmagan bosqin natijasida ular ko'plab mol-mulklaridan ajralardi. Bunday paytlarda yurt oqsoqollari Xiva xonidan o'zlarini himoya qilishni so'rab choparlar yo'llardilar. Qoraqalpoqlar hayotida baliqchilik va ovchilik ham muhim o'rin egallagan. Amudaryoning bo'ylarida va Orol dengizi atrofidagi ko'llarda baliqlar serob bo'lib, ular ko'plab oila hamda umg'lar uchun asosiy tirikchilik manbayi edi. Hatto sharqdan g'arbg'a borayotgan savdo karvonlari tuzlangan baliqni ko'p miqdorda ana shu baliqchilik bilan shug'ullanuvchi oilalardan olib ketardilar. Qoraqalpoqlar asosan ro'zg'or uchun zarur buyumlarni tayyorlash bilan shug'ullanar edilar. Ehtiyojdan origan buyumlar esa bozorga chiqarilgan. Ular o'tovlaming atrofini o'rash uchun matolar, tuya junidan guldor namatlar to'qir edilar. Ulaming xalq amaliy san'atida o'tovlar uchun o'ymakor eshiklar va boshqa uy-ro'zg'or buyumlari yasash, gilam to'qish, kashtachilik yuqori darajada rivojlangan. Bu qoraqalpoqlarda xo'jalik va turmush talablarini ta'minlab tumvchi hunarmandchilik sohalarining ham rivojlanganligini, ular ayniqsa, yog'och va suyakka ishlov berish borasida qo'li gul usta bo'lishganligini ko'rsatadi

Qoraqalpoqlarda urug'chilik va qabilaviy munosabatlar. XIX asrda ham qoraqalpoqlaming ayrim ovullarida urug' munosabatlari mustahkam tarzda davom etdi. Xitoy-qipchoq, mang'it va kenagas qabilalari tarkibidagi urug'lar «o'n to'rt urug1» - aris (urug') birlashmasini tashkil qilgan. Arislar orasida eng yirigi o'n to'rt urug1 bo'lsa, harbiy kuch borasida ikkinchi o'rinda shulluk va joungumi birlashtirgan aris-qo'ng'irotlar turar edi. Ularda yer-suv mulki, chorva mahsulotlari urug'niki deb hisoblansa-da, urug1 oqsoqollari, mhoniylar va biylaming ulushi katta miqdori tashkil qilgan. Bu hoi XIX asr ikkinchi yarmida tabaqalanish jarayonining kuchayishini yanada tezlashtirdi.

Urf-odatlar va turmush tarzi. Har bir urug'ning o'ziga xos dafn marosimlari bo'lib, ularning qabristonlari ham alohida edi. An'ana bo'yicha qabristonga ularda shu urug'ning mashhur avliyo yoki pir darajasidagi kishilari dafn etilgan. To'y marosimlarida umg'ning barcha a'zolari ishtirok etishi shart bo'lgan. Umuman olganda, qoraqalpoqlar ko'chmanchilikdan o'troq turmushga o'tishgacha bo'lgan uzoq davrda, xalq bo'lib shakllanish jarayonida o'ziga xos ma'naviy-moddiy qadriyatlar yaratdi. Mehr-oqibat, insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan turmush tarzi shakllandi. «Qirqqiz» va boshqa turkiy xalqlaming ma'naviy mulki bo'lgan turli xil dostonlarida mardlik, erksevarlik, Vatanga sadoqat, sof sevgi, or-nomus ustuvor edi. Bu g'oyalar qoraqalpoq xalqi hayotidan mustahkam o'rin oldi.

Savol va topshiriqlar

1. Qoraqalpoqlar XIX asr o'rtalarida qaysi hududlarda yashagan?
2. XIX asming ikkinchi yarmida qoraqalpoq urug'larini boshqarish qay tarzda amalga oshirildi?
3. Qoraqalpoqlarning asosiy mashg'ulot turlarini sanab bering.
4. Qoraqalpoq xalqining to'y va dafn marosimlari qanday bo'lgan?